

DEBIUTY MICKIEWICZA, DEBIUTY ROMANTYKÓW STUDIA. W 200. ROCZNICĘ DEBIUTU WIESZCZA: 1818–2018

Redakcja naukowa Jarosław Ławski i Łukasz Zabielski

Kraków 2021

SAMIR SATTAROV

Instytut Literatury im. Nizami Gandżawi
Azerbejdżańskiej Narodowej Akademii Nauk

📄 <https://orcid.org/0000-0001-6380-0230>

Inspiracje orientalistyczne Adama Mickiewicza

Pierwsza połowa XIX wieku w literaturze polskiej to okres rozwoju romantyzmu i romantycznego orientalizmu. Rozwój tego nurtu w Polsce związany był przede wszystkim z utratą państwowości oraz walkami o wolność i niepodległość, toczonymi w latach 1794–1864. Nieudane próby przywrócenia niepodległości przyczyniły się do rozczarowania istniejącym porządkiem rzeczy. Innymi słowy, romantyzm w Polsce sprzyjał ucieczce od zastanej rzeczywistości i poszukiwaniu lepszego świata, oferującego inne możliwości, inny rodzaj swobody i wolności. Dla romantyków istniały dwie rzeczywistości: tak zwana zastana, nieodpowiadająca ich ideałom, w której oni cierpieli, a także rzeczywistość wyobrażona – świat ideału i wielkich czynów, świat wysokich aspiracji.

W swoich utworach często nawiązywali zatem do motywów antyku, średniowiecza, Orientu, wyobrażonych światów i krajów, gdzie było miejsce dla wolności, wielkich czynów, rycerskości, piękna przyrody itd.

Szczególne miejsce u twórców epoki romantyzmu zajmował Orient, który występował w roli *innego świata*, z jego tajemniczością, egzotyką i niezwykłością. Oprócz tego tematyka orientalna pozwalała im wracać do takich wątków jak walka o wolność czy miłość romantyczna.

Zainteresowanie Wschodem ówczesnych pisarzy i poetów uwarunkowane jest również typologiczną bliskością europejskiej poetyki romantycznej i poetyki wschodniej. Bliskość ta polega na tym, że we wschodnich literaturach romantyzm stanowi tak zwaną tradycję literacką, która występuje niezmiennie i zawsze przez cały okres

---

SAMIR SATTAROV – dr, socjolog i filolog; pracownik Instytutu Literatury im. Nizami Gandżawi Azerbejdżańskiej Narodowej Akademii Nauk w Baku; autor rozprawy *Wzorce polskości – analiza ciągłości i zmian. Przypadek Stowarzyszenia „Polonia–Azerbejdżan” w latach 2003–2014* (Warszawa 2014).

istnienia literatury. Dlatego Wschód w oczach europejskich romantyków jest swego rodzaju „praojczyzną” ich systemu estetycznego¹.

Najwybitniejszym przedstawicielem polskiego romantyzmu był wielki poeta Adam Mickiewicz. Jego wczesny światopogląd i poezja uformowała się pod wpływem klasycyzmu, jednak już w latach 20. XIX wieku Mickiewicz powoli wykraczał poza granice ideałów oświecenia. W 1822 roku wydał pierwszy tom *Poezji z Balladami i romansami*, które oficjalnie rozpoczęły epokę romantyzmu w Polsce.

Na wczesną poezję romantyczną Adama Mickiewicza duży wpływ wywarła twórczość Georga Byrona, Waltera Scotta, Johanna Goethego i innych zachodnioeuropejskich twórców romantycznych. W latach 20. XIX wieku zapoznał się on z twórczością Georga Byrona, która towarzyszyła mu przez wiele lat. Korespondencja i wykłady paryskie świadczą o szczególnym stosunku Mickiewicza do poetów angielskich, a przede wszystkim do lorda Byrona, który w jego interpretacji jest „poetą życia rzeczywistego”, wyrażającym wszystko, co „wypełniało dusze młodzieńców [...] pokolenia”². „Jest przedstawicielem poezji czasów obecnych i przyszłych, poetą lirycznym”³.

Wielką rolę w zainspirowaniu Mickiewicza tematyką orientalną odegrał natomiast azerbejdżański uczonec, profesor Mirza Dżafar Topczubaszow. Poeta poznał go podczas krótkiego pobytu w Petersburgu, dokąd został zesłany za członkostwo w patriotycznych organizacjach filaretów i filomatów w Wilnie.

Mirza Dżafar Topczubaszow był jednym z najwybitniejszych naukowców w Rosji XIX wieku. Od 1817 roku pracował na wydziale języków wschodnich departamentu azjatyckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Petersburgu. W 1835 roku nadany mu został tytuł profesora Uniwersytetu Petersburskiego. Oprócz działalności naukowej Topczubaszow zajmował się też poezją – pisał wiersze, przeważnie w języku azerbejdżańskim i perskim.

Trzeba podkreślić, że Mirza Dżafar Topczubaszow zainspirował wielu rosyjskich i polskich poetów i pisarzy (w tym również Aleksandra Chodźkę czy Osipę Sękowskię) do zainteresowania się Wschodem. Jego uczniowie stali się znani jako wybitni orientaliści swojego czasu, jak na przykład Aleksander Chodźko, Aleksander Gribojedow, Osip Sękowski.

Z Mickiewiczem natomiast zapoznał się w domu jednego ze swoich uczniów – Osipę Sękowskię. Opowieść Mirzy Dżafara Topczubaszowa o nawiązaniu znajomości z polskim poetą brzmi tak:

---

1 Zob. В.М. Жирмунский, *Литературные отношения Востока и Запада как проблема сравнительного литературоведения* [w:] В.М. Жирмунский, *Сравнительное литературоведение*, Ленинград 1979; С.Л. Каганович, *Русский романтизм и Восток: Специфика межнационального взаимодействия*, Ташкент 1984, s. 59.

2 A. Mickiewicz, *Literatura słowiańska*, Kurs III, wykład III [w:] tegoż, *Dziela*, t. 11, Warszawa 1953, s. 32.

3 A. Mickiewicz, *Goethe i Byron* [w:] *Сочинения Адама Мицкевича*, Типографія М.О. Вольфа, СПб, 1883, s. 87.

Szczęśliwego dnia miałem zaszczyt być w domu nauki, w gnieździe naukowca, człowieka dostojnego, pierwszego znawcy języków wschodnich i mojego wielkiego przyjaciela Sękowskiemu, wraz z utalentowanym młodym człowiekiem, wybitnym, uczonym, mądrym, życzliwym, to znaczy z panem Mickiewiczem, który w sztuce poezji był gwiazdą stulecia i wybrańcem swego narodu. Jego wiersze, wymowne niczym czyste perły, znane były ludziom dostojnym i znającym język polski. Po dostąpieniu honoru spotkania i rozmowy zawiązaliśmy znajomość i przez długi czas z radością ją umacnialiśmy⁴.

Adam Mickiewicz, który jeszcze na Litwie wykazywał zainteresowanie kulturą Wschodu, po przyjeździe do Petersburga, za pośrednictwem Topczubaszowa, bliżej się z nią zapoznawał i tu zaczął się uczyć języków orientalnych. Sam tak o tym pisał:

Kiedy byłem w Petersburgu, rozpocząłem naukę języków wschodnich. Jednak dopiero co nauczyłem się czytać sylabami, a musiałem przerwać to zajęcie. Musiałem jechać na Krym⁵.

W 1825 roku poeta wyjechał do Odessy, a potem dotarł na Krym. W rezultacie kontaktów z Mirzą Dżafarem Topczubaszowem Mickiewicz wzbogacił swoją znajomość Orientu, a wiedza zdobyta w Petersburgu w połączeniu z pobytem poety na Krymie przyczyniły się do powstania zbioru *Sonetów krymskich*. Po wydaniu w latach 1825–1826 ich sława szybko się rozpowszechniła w całej Rosji⁶. Wybitni poeci i pisarze oraz krytycy uważali ten zbiór za największe osiągnięcie Mickiewicza. Wissarion Belinski pisał, że

Mickiewicz, jeden z wielkich poetów, dobrze rozumiał wspaniałość i hiperbolizm opisów i dlatego w swoich *Sonetach krymskich* bardzo dobrze udaje nabożnego muzułmanina; i rzeczywiście, to hiperboliczne wyrażenie zadziwienia Czatyrdahem wydaje się naturalne w ustach wielbiciela Muhammeda, syna Wschodu⁷.

Sonetów krymskich bogate są w motywy orientalne. Pojawiają się tu dobre i złe duchy z mitologii wschodniej: dżin, iblis, afryt, fantastyczne istoty w postaci pięknych dziewcząt – peri.

Jak widać, Mickiewicz w swojej twórczości sięgał po elementy mitologii wschodniej. Trzeba podkreślić, że czyniło tak wielu polskich i rosyjskich poetów i pisarzy epoki romantyzmu. Mitologizm, po pierwsze, wprowadzał czytelnika do tajemniczego świata, odmiennego od realnego, a po drugie, pozwalała ukryć przed cenzurą niektóre idee związane z walką z carskim reżimem.

4 A. Александр, *Крымские сонеты*, Москва: Советский писатель, 1975, s. 18 (tłumaczenie – Samir Sattarov).

5 Г. Абдуллабекова, *Темы и инспирации Азербайджана в польской литературе XIX века*, Баку: Озан, 1999.

6 С. Ланда, *Крымские сонеты Адама Мицкевича*, Москва: Просвещение, 1976, s. 27.

7 В. Белинский, *Собрание сочинений*, т. 1, ч. 1, Москва 1959.

Głównymi elementami kompozycji utworu w *Sonetach krymskich* są motywy przyrody, wędrowca i samotności (zesłanie, oddalenie od ojczyzny). Są w nich też autorskie przypisy, w których Mickiewicz wyjaśnia niektóre użyte przez siebie wyrazy i zdania. Na przykład po słowie *chylat* poeta tłumaczy, że to jest „suknia honorowa, którą sułtan obdarza wielkich urzędników państwa”⁸; *eblis* – „Eblis, albo Iblis lub Gazerel, jest to Lucyfer u Mahometanów”⁹; „*diwy* – podług starożytnej mitologii Persów złośliwe genjusze, które niegdyś panowały na ziemi, potem wygnane przez aniołów, mieszkają teraz na końcu świata, za górą Kaf”¹⁰. W niektórych przypisach omawia także egzotyczny krajobraz Wschodu – na przykład Czatyrdahu, Bakczysaraju – i opisuje, jak wyglądają wschodnie meczety i dżami (dżiami)¹¹.

Poeta wydał *Sonety krymskie* w 1826 roku w Moskwie. W 1827 roku Mirza Dżafar Topczubaszow na jego prośbę przetłumaczył jeden z sonetów (piąty), *Widok gór ze stepów Kozłowa*, na perski¹² i dlatego jest uważany za pierwszego tłumacza Mickiewicza na ten właśnie język. Topczubaszow napisał też przedmowę do swojego tłumaczenia w języku perskim, które razem z wierszem opublikowane zostało w pierwszym wydaniu *Sonetów krymskich*. Zgodnie ze wschodnią formą poetycką wychwala w nim swego przyjaciela, podkreślając przy tym skromność:

[...] potem ze względu na stare stosunki przyjacielskie, [...] kazał mi nawlec je na nic perskich rymów. Choć ten biedny niewolnik Mirza Dżafar ibn Alimardan Bej Tusi z rodu Topczu Baszi ogłu z powodu braku talentu i czasu odmówił mu, ale on wiedział, że po pierwsze, wykazał uprzejmość wobec przyjaciela jest zasadą dobrego wychowania, a po drugie, wspólnym pragnieniem moich przyjaciół i osób bliskich było przełożenie wierszy z języka obcego na język perski, czego dotychczas nie robiono¹³.

Niemal w tym samym czasie Aleksander Chodźko wykonał dosłowne tłumaczenie sonetu z języka perskiego na język polski¹⁴. Jak zauważa Semion Łanda, było ono znane Wiazemskiemu, który użył go do tłumaczenia przedmowy Mirzy Dżafara Topczubaszowa na język rosyjski. Nikołaj Izmajłow z kolei uważa, że Aleksander Puszkina wykorzystał orientalne motywy tego przekładu w swoim wierszu *W prochładzie słodostnych fontanow*¹⁵.

8 A. Mickiewicz, *Widok gór ze stepów Kozłowa* [w:] A. Mickiewicz, *Sonety krymskie*, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/sonety-krymskie.pdf> [dostęp: 12.12.2018].

9 A. Mickiewicz, *Bakczysaraj w nocy*, tamże.

10 A. Mickiewicz, *Widok gór ze stepów Kozłowa*, tamże.

11 A. Mickiewicz, *Bakczysaraj w nocy*, tamże.

12 С. Ланда, *Крымские сонеты Адама Мицкевича*, Москва: Просвещение, 1976, s. 29.

13 А. Якселяйн, *Крымские сонеты*, Москва: Советский писатель, 1975, s. 18.

14 В. Портнов, ... *Что до сих пор не делалось*, „Бакинский рабочий”, 9 XII 1976, s. 4.

15 Н. Измайлов, *Мицкевич в стихах Пушкина (К интерпретации стихотворения „В прохладе сладостной фонтанов”)*, „Ученые записки Чкаловского государственного педагогического института им. Чкалова”, Выпуск 6, 1952, s. 212.

W późniejszym czasie Mickiewicz także często zwracał się ku motywom orientalnym, a podczas pobytu w Europie przetłumaczył słynny poemat lorda Byrona *Giaur*.

Romantyczny orientalizm związany był z pojawieniem się i rozwojem romantyzmu w Polsce na początku XIX wieku. W twórczości Adama Mickiewicza Wschód występuje w roli „innego świata”, który odróżnia się od świata realnie istniejącego. Na jego poezję romantyczną wpłynęli zarówno zachodnioeuropejczy, a w szczególności angielscy, twórcy romantyczni, jak i jego przyjaciel, uczoney i poeta, Mirza Dżafar Topczubaszow, który zainspirował Mickiewicza tematyką orientalną.

Bibliografia

- Mickiewicz A., *Goethe i Byron* [w:] *Сочинения Адама Мицкевича*, Типографія М.О. Вольфа, СПб, 1883.
- Mickiewicz A., *Sonety krymskie*, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/sonety-krymskie.pdf> [dostęp: 12.12.2018].
- Mickiewicz A., *Literatura słowiańska*, Kurs III, wykład III [w:] A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. 11, Warszawa 1953.
- Абдуллабекова Г., *Темы и инспирации Азербайджана в польской литературе XIX века*, Баку: Озан, 1999.
- Белинский В., *Собрание сочинений*, т. 1, ч. 1., Москва 1959.
- Гордин Я., *Русский человек и Кавказ* [w:] *Культура и общество. Альманах Фонда им. Д.С. Лихачева*, Выпуск 2–3, Санкт Петербург 2006.
- Жирмунский В.М., *Литературные отношения Востока и Запада как проблема сравнительного литературоведения* [w:] В.М. Жирмунский, *Сравнительное литературоведение*, Ленинград 1979.
- Измайлов Н., *Мицкевич в стихах Пушкина (К интерпретации стихотворения „В прохладе сладостной фонтанов“)*, „Ученые записки Чкаловского государственного педагогического института им. Чкалова”, Выпуск 6, 1952.
- Каганович С.Л., *Русский романтизм и Восток: Специфика межнационального взаимодействия*, Ташкент 1984.
- Ланда С., *Крымские сонеты Адама Мицкевича*, Москва: Просвещение, 1976.
- Портнов В., ... *Что до сих пор не делалось*, „Бакинский рабочий”, 9 XII 1976.
- Яксейян А., *Крымские сонеты*, Москва: Советский писатель, 1975.

Adam Mickiewicz's Oriental Inspirations

SUMMARY

The article discusses Adam Mickiewicz's relationship with Mirza Jafar Topchubashev, the Azerbaijani poet, scholar and professor at the University of St. Petersburg. Both poets met during Mickiewicz's forced stay in Russia. This relationship deepened the love of the Polish poet for the oriental culture, the Orient, and the fruit of that love turned out to be, among other things, *Sonety krymskie* (The Crimean Sonnets).

KEYWORDS: Mickiewicz, Orient, Azerbaijan, Mirza Jafar Topchubashev